

BEYLİKTEKİ SANCAĞA

BATI ANADOLU'DA İLK OSMANLI SANCAKLARININ KURULUŞUNA DÂİR BAZI MÜLÂHAZALAR

FERİDUN M. EMECEN

Beylikler dönemi Anadolu'sunu, kaynak yetersizliği sebebiyle hakkında fazla bilgi bulunmayan bir devreyi teşkil eder. Zayıflayan ve vesâyet altına giren Selçuklu merkezî idâresinin kontrolünden artık iyice çıkmış olan "uç" bölgesindeki Türkmen beyliklerinin faaliyetleri, Osmanlı hâkimiyeti ile bütünleşme süreci çerçevesinde hâlâ üzerinde durulması gereken ve farklı yaklaşımlara muhtaç bir özellik göstermekte; yeni monografilere ihtiyaç hissettirmektedir. Başka bir deyişle, XIII. ve XIV. yüzyıl Anadolu'sunun bilhassa uç bölgesindeki Türkmen beylikleri, siyasî, faaliyetleri bir yana, sosyal bünyeleri, idâre anlayışları ve bunların tesirleri itibâriyle yeniden incelenmesi gereken mevzuların başında gelmektedir¹. Ancak bilindiği gibi kaynak problemi, söz konusu özelliklerin tebârüzünü geniş ölçüde engellemektedir. Gerçekten bu beyliklere âit yerli kaynaklar oldukça azdır, mevcut olanlardan da sosyal ve idarî yapı hakkında bilgi edinmek pek mümkün değildir². Batı Anadolu'da

¹ Anadolu beylikleri hakkında arşiv kaynakları ve kitabelerin de kullanıldığı öncü çalışmalar İ.H. Uzunçarşılı tarafından gerçekleştirilmiştir: *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1984; *Kitabeler ve Sahib, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamidoğulları Hakkında Malumat*, İstanbul 1929; *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara 1970. Son zamanlarda özellikle Batı Anadolu'daki beylikler üzerinde çalışmalar yoğunlaşmıştır: P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, trc. O.Ş. Gökyay, Ankara 1986; H. Akın, *Aydınöğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968; M.Ç. Varlık, *Germiyanöğulları Tarihi (1300-1429)*, Ankara 1974; Y. Yücel, *XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-batı Anadolu Tarihi, Çobanoğulları-Candaröğulları Beylikleri*, Ankara 1980; E. Zachariadou, *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteşe and Aydın (1300-1415)*, Venice 1983; H. İnalçık, "The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium and the Crusades", *Byzantinische Forschungen*, XI (1986), 179-217.

² Doğrudan beyliklerin tarihini konu alan yerli kaynakların en önemlisi Enverî'nin *Düstûrnâme*'sidir. Osmanlı tarihini de içine alan bu eserin en kıymetli yanı Aydınöğulları tarihine ait bölümleridir (Enverî, *Düstûrnâme*, nşr. M. Halil, İstanbul 1928. Aydınöğulları ile ilgili kısmın edisyonu ve Fransızca tercümesi için bk. *Le Destan d'Umur Pacha: Dustûrnâme-i Enverî*, haz. i. Melikoff-Sayar, Paris 1954. Ayrıca buradaki bilgilerin Bizans kaynakları ile mukayeseli olarak tetkiki P. Lemerle tarafından yapılmıştır: *L'emirat d'Aydın, Byzance et l'occident*, Paris 1957). Ayrıca bu tür kaynaklar arasında Karamanoğulları'nı konu alan Şikârî'nin eseri

Bizans hududunda yer alan Osmanlı beyliğinin, XIV. yüzyıl başlarında komşuları diğer Türkmen beyliklerinden çok farklı bir idarî yapılanma ve ictimai kademeleşme içinde bulunmadığı düşünülecek olursa, bu beylikler veya Osmanlılar ile ilgili elde edilebilecek ilk bilgilerin onların ortak vasıflarını aydınlatmada önemli olacağı tabiidir.

XIII. ve XIV. yüzyıla âit kitâbî kaynaklar, Batı Anadolu'daki Türkmen beyliklerinin kendi iç idârî teşkilâtları ve bunun özellikleriyle alt birimlerinden ziyâde, genel coğrafi tasvirler, dış bünye, memleket ve şehirler üzerinde durmaktadır. Bu kaynaklardaki bilgilerden söz konusu beyliklerin hudutlarını tayin edebilmek ise oldukça zordur. Bu bilgilerin büyük bölümü de coğrafyacı ve seyyahların eserlerinden istihrac edilebilmektedir. Anadolu'nun İlhanlı idâresi altında bulunduğu döneme âit kaynaklardan Hamdullah Müstevfi'nin *Nüzhatü'l-kulûb*'u³, "Mülk-i Rum" kısmında, belli başlı şehirleri sayarken uç bölgesindeki beyliklere âit yerleşmeleri ihmâl etmektedir. İlhanlılara olan bağın iyice gevşediği döneme âit 1349-1350 tarihli bir muhasebe kaydını ihtiva eden *Risâle-i Felekiyye*⁴'de ise, "Memleket-i Rum" başlığı altında, ayrı bir bölüm halinde "ucât" ana idârî birim olarak ele alınır ve bunların arasında, Karaman, Germiyan, evlâd-ı Hamid, Umur Bey (Aydın), Denizli, Orhan (Osmanlı), Eğridir, Sinop, Geredebolu, Kastamonu zikredilir; Karesi, Saruhan, Menteşe'den söz edilmez. Dikkat edilirse bütün bu beylikler için özel bir idarî terim kullanılmamaktadır. Ancak yine de siyasi bakımdan bir gruplaşma olduğu anlaşılmakta; bununla birlikte "uç" denilen ana bir vahdetin varlığı ortaya çıkmaktadır. Hemen hemen aynı tarihlere âit iki kaynak, idârî terimler konusunda nisbeten yardımcı olabilmektedir:

Bunlardan İbn Battuta, etraflı olarak tavsif ettiği Batı Anadolu beyliklerinin idârî yapılanmaları hakkında fazla bir şey söylememekle beraber, her bir beyliği müstakil olarak anar ve kendi içlerindeki idârî taksimât hakkında

(*Karaman-oğulları Tarihi*, nşr. M. Koman, Konya 1946) ile Kadı Burhaneddin'in faaliyetlerini konu alan Esterâbâdî'nin eseri (*Bezm ü Rezm*, trc. M. Öztürk, Ankara 1990) sayılabilir.

³ *The Geographical Part of the Nuzhat al-Qulub*, nşr. G.Le Strange, London 1915, s. 95-100 (Burada emâkin-i Rum başlığı altında 60 kasabanın varlığından bahsedilir; verdiği bilgiler kendi zamanına ait olmayıp daha eski bir bilgiyi yansıtır); ayrıca bk. Z.V. Togan, "Moğollar Devrinde Anadolunun İktisadi Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, (İstanbul 1931), I, 21-27.

⁴ Mazenderani, *Die Resâla-ye Falakiyya*, nşr. W. Hinz, Wiesbaden 1952 s. 162; krş. Togan, "Aynı makale", s. 31-34.

ipuçları verir⁵. Benzeri ifâdeler, Ömerî'ye bu beylikler hakkında bilgi aktaran iki sözlü kaynağın beyanlarında da görülür. Bunlardan Anadolu'da, Sivrihisarlı Haydar'ın nakillerinden "il/el" tabirinin yaygın olarak idârî birim ve coğrafi bölge anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır⁶. Mahalli kaynakların en önemlisi olan *Menâkibü'l-ârifin*'de ise "vilâyet" lafzı geçmekte ve bu terim hem geniş hem de dar manada kullanılmaktadır. Meselâ Aydın ve Mentеше bu terimle nitelendirildiği gibi, uç bölgesinin tamamı için de "vilâyet-i uç" şeklinde bir ibâreye eserde rastlanmaktadır⁷. Bunlardan biraz daha öncesine ait olup Selçuklu Anadolu'sunun idârî taksimâtı hakkında ipucu veren Aksarayî⁸, İbn Bîbî⁹ ve onun ilâveli tercümesi olan XV. yüzyıla ait Yazıcıoğlu'nun¹⁰ eserlerinde, vilâyet terimi hem bölge hem de idârî birimi yansıtmak amacıyla kullanılmış; uç da yine vilâyet terimi ile birlikte anılmıştır. Subaşılık ise aynı zamanda "iktâ" yahud "tîmar" sistemi çerçevesinde bir idârî ana birim olarak zikredilmiş, bunun alt birimleri yine vilâyet lafzı ile kayd edilmiştir¹¹.

Coğrafi maksadlara yönelik de olsa aynı zamanda askerî teşkilât çerçevesinde idârî birim özelliği de kazanmış olan bu tâbirler, Anadolu'nun batısındaki Türkmen beyliklerinde ortak bir kullanım sahası bulmuştur denilebilir. Anlaşılabacağı gibi söz konusu kitâbî kaynaklar oldukça kısıtlı bilgiler vermektedir. Bununla birlikte Osmanlılar'a intikal eden statüyü tebârüz ettiren XV. yüzyıla âit *Tahrir defterleri*¹², ilk idârî birimleri aksettirdikleri gibi bu beyliklerin coğrafi sınırları ve idârî yapılanmaları hakkında da son derece kıymetli

⁵ *Seyahatnâme*, trc. M. Şerif, İstanbul 1330, II, 330-352. İbn Battuta beylikleri "Sultan"lık başlığı altında verir.

⁶ Burada beylikler için "memleket" tabiri görülür, "il" ise müellif tarafından anlamı bilinmeden duyulduğu şekilde yazılmıştır. Mesela burada "Amid-ili"/Hamid-ili tabirine rastlanır (*Mesâlikü'l-emsâr fi memâlikü'l-emsâr*, fak. nşr. F. Sezgin, Frankfurt 1988, III-IV, s. 154 vd., ayrıca, s. 179).

⁷ Bk. Eflakî, *Menâkibü'l-ârifin*, farsça metin nşr. T. Yazıcı, Ankara 1980, II, 948 vd., türkçe terc. Ankara 1989, II, 234 vd.

⁸ *Müsâmeretü'l-ahbâr*, nşr. O. Turan, Ankara 1944.

⁹ *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, nşr. A. Erzi, Ankara 1956; ayrıca bk. İbn Bîbî, *Muhtasar Tevârih-i Âl-i Selçuk*, nşr. Houtsma, II, Leiden 1902.

¹⁰ Yazıcıoğlu'nun ilâveli çalışması için bk. *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktb. Revan, nr. 130; ayrıca, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, nşr. Houtsma, III, Leiden 1902.

¹¹ Bu konu ile ayrıca bk. T. Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Ankara 1988, s. 69-79.

¹² *Tahrir defterleri için bk. Ö.L. Barkan, Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri, giriş kısmı, Ankara 1988; F.M. Emecen, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", Tarih ve Sosyoloji Semineri, İstanbul 1991, s. 143-156.*

bilgiler sağlayabilmektedir. Şu halde özellikle Osmanlılar'a intikal eden uç bölgesindeki Türkmen beylikleri hakkında söz konusu edilen hususiyetler çerçevesinde ne gibi bilgilere ulaşılabılır?

Bu sorunun cevabı herşeyden önce beyliklerin Osmanlılar'a ilhak süreci ile yakından alakalı görülmektedir. Burada hemen belirtilmelidir ki, Türkmen beyliklerinin Osmanlılar'la bütünleşmesi konusu üzerinde pek fazla durulmayan fakat aslında Osmanlı beyliğinin yükseliş sınırlarını içinde taşıyan çok önemli bir mevzudur. Bunun bir yönünü ise beyliklerin birer Osmanlı sancığı haline geliş vefresi teşkil etmektedir. Bu konuda hareket noktası, son- dan başa doğru bir seyir izlemekte; Osmanlı arşiv kaynaklarının özellikle vakıf ve timar kayıtlarını hâvi defterlerinin incelenip bu bölgelerin Osmanlı devri idârî taksimâtından yola çıkarak eski idâre ünitelerinin tesbiti imkân dâhilinde gözükmektedir¹³.

Batı Anadolu'da Bizans hududunda kurulmuş Türkmen beyliklerinden biri olan Osmanlılar'ın diğer komşu Türkmen beyliklerine nispetle, müsâit coğrafi ve stratejik mevki, mânevi ve dinî ideoloji, sınır boylarındaki yerli asilzâdeler ve halkla yakın temas, onları kendi sistemlerine ısındırma siyâseti çerçevesinde kısa sürede gelişme gösterdiği bilinmektedir¹⁴. Diğer Türkmen beylikleri gibi boy teşkilâtından beyliğe geçiş sürecini tamamlamış olan Osmanlılar¹⁵, ilk dönemlerde Bizans ile siyâsî ilişkiler dışında komşuları olan ve onlarla aynı ideal ve manevî anlayışa, hattâ askerî ve idârî yapıya sahip bulunan Türkmen beylikleri ile de yakın bir temas içindeydi. Aralarında katı sınır

¹³ Bu tarz bir mantık yürütme yeni değildir. XVII. yüzyıl müelliflerinden Münecçimbaşı beylikler hakkında bilgi verirken Osmanlı dönemindeki durumu dikkate alarak beyliklerin yerini alan sancıkların şehir ve kasabalarıyla idarî teşkilatını nakletmiştir. (Mesela Saruhan örneği için bk. *Sahâifü'l-ahbâr*, İstanbul 1285, III, 33; ayrıca bk. F.M. Emeçen, XVI. *Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 2, not 6).

¹⁴ Osmanlı devletinin kuruluş problemi tartışılabilir durumunu hâlâ muhafaza etmektedir. Bu konuda ileri sürülen fikirler arasında bugün de rağbet görenler F. Köprülü (*Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara 1972) ve P. Wittek'tir (*The Rise of the Ottoman Empire*, London 1936). Bunlara yeni katkılar H. İnalçık tarafından yapılmıştır (bk. "Türkler: Osmanlılar", *İslam Ansiklopedisi*, XII/2, 286-293).

¹⁵ Osmanlı hanedanının klasik Türkmen cemaat yapısı içinden sıvırılması ve bey ailesi haline gelişi hakkında bk. H. İnalçık, "aynı madde", s. 286-293. P. Lidner, hadiseye değişik bir açıdan yaklaşır: *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Bloomington 1983. Keza Oğuz an'anesine bağlılık meselesi hakkında bk. A. Galotta, "il Mito Oguzo e le origini dello stato ottomano: una riconsiderazione", *The Ottoman Emirate (1300-1389)*, ed. E. Zachariadou, Rethymon 1993, s. 41-59. Ayrıca bk. E. Zachariadou, "The Oğuz Tribes: The Silence of the Byzantine Sources" *Les Orientales*, VI (1994), 285-289.

sisteminin mevcut olmadığı bir ortam içinde, XIV. yüzyılın ilk çeyreğindeki Türkmen beylikleri siyâsî bakımdan ayrı olsalar da büyük ve geniş bir birlik teşkil ediyorlardı. Osmanlılar'ın beylikler dünyasında seçkinleşip ön plana çıkışında, Bizans ile münâsebetler ve özellikle Rumeli'ye geçiş oldukça etkili olmuştur. İlk hamlede Karesi beyliğinin bir bölümünün ilhâkı¹⁶ ve bunun ardından onların da yardımıyla Rumeli yakasına geçişin, fütuhata genişletme ve yerleştirme siyâsetinin fazla sayıda insan gücüne ihtiyaç hissettireceği tabiidir. Gerekli insan gücünün temini yolundaki faaliyetleri ise, hiç şüphesiz çevredeki Türkmen beyliklerinin ilhâk sürecinde önemli bir role sahip görünmektedir.

Bu konularda bize bilgi veren kuruluştan 100-150 yıl sonra yazılmış ilk Osmanlı kroniklerinin beyliğin ilk yıllarına âit muhteviyâtı uzun süredir tartışma mevzuudur¹⁷. Ancak bunları tamamiyle bir tarafa atmadan karşılaştırılmalı bir analizle birtakım sonuçlara ulaşabileceği de âşikârdır. Bu kaynaklar ilk Osmanlı teşkilâtını tam olarak yansıtmamakla birlikte, verdikleri yer adları ve topografik malzeme son derece kıymetlidir. Bu kabil bilgilerin tahlilinden, Bursa'nın fethinden önce subaşılık olarak nitelendirilebilecek iki idârî ünitenin mevcut olduğu bunların altında ikişer vilâyetin yer aldığı anlaşılmaktadır¹⁸. Nitekim kroniklere göre, ilk idârî birimler Yenişehir, Karacahisar, İnönü üçgeni çerçevesinde teşekkül etmiştir. Osmanlı tarih geleneği, Yenişehir'in Osman Bey'in ilk merkezi olduğunu, Orhan Bey'in Karacahisar'da, Aykut Alp'in Eskişehir'de, Hasan Alp'in Yarıhisar'da, Turgud Alp'in İnegöl'de, Gündüz Alp'in İnönü subaşılığında bulunduğunu, Bilecik'in ise Şeyh Edebalı'ya tahsis edildiğini belirtirler¹⁹. İlk idârî merkezler olduğu anlaşılan bu yerler için hangi idârî terimlerin kullanılmış olabileceği hususunda kat'î bir şey söylemek güçse de daha önceki kaynaklardan hareketle bunların su-

¹⁶ Karesi beyliğinin ilhaki ve Osmanlılar'la münasebeti hakkında en son tetkik E. Zachariadou tarafından yapılmıştır: "The Emirate of Karasi and that of the Ottomans: Two Rival States", *The Ottoman Emirate*, s. 225-236.

¹⁷ Bu konu ile ilgili bk. C. Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1481*, İstanbul 1990, s. 12-13; a. mlf. "The Ottoman Dynastic Myth", *Turcica*, XIX (1987), 7-27; P. Lindner, *aynı eser*, s. 2-8.

¹⁸ Bu hususta bk. T. Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, s. 84; Osmanlılar'ın ilk kurulduğu bölgenin (Bithynie) XIII. yüzyıldaki topografyası J. Lefort tarafından tetkik edilmiştir ("Tableau de la Bithynie au XIIIe siècle", *The Ottoman Emirate*, s. 101-117).

¹⁹ Meselâ Aşıkpaşazâde (*Târih*, Âli Bey neşri, İstanbul 1332, s. 20; Atsız neşri, s. 105), Neşri (*Kitâb-ı Cihânnümâ*, faksimile nşr. Fr. Taeschner, Leipzig 1951, I, 34) ve Kemalpaşazâde (*Tevârih-i Âli Osman*, nşr. Ş. Turan, Ankara 1971, I, 139-140) gibi müellifler böyle bir tablo çizmektedirler. Bu bilgilerin topografik tahkiki dışında, tahrir kayıtlarıyla karşılaştırılması yerinde olacaktır.

başlık, vilâyet lafzları ile anıldığı düşünülebilir. Fakat ana idâre kademesi olarak bu dönemlerde “sancak” teriminin kullanılıp kullanılmadığı konusunda kesin bir şey söylemek zordur. Osmanlı kaynaklarında Yenişehir'in “Bey Sancağı” olarak anıldığının belirtilmesi şüphe ile karşılanmalıdır. Zira bu terimin ilk devirlerden ziyâde, beyliğin güçlenip civardaki Türkmen beyliklerini ilhâka başladığı XIV. yüzyıl ortalarına doğru kullanıldığı, bunların da İlhanlılar'a olan bağın gevşemesi, müstakil hale geliş ve idârî yapılanmanın gerçekleştirilen fetihlerle gelişmesi neticesi ortaya çıktığı söylenebilir. Bursa'nın fethinin ardından buranın “Bey Sancağı” adıyla anıldığını²⁰ ve böylece “sancak” teriminin idârî taksimâtın ana birimi hâline geldiğini belirtmek yanlış olmasa gerektir.

Osmanlı kaynaklarına göre, Orhan Bey İznik'i aldıktan sonra burayı kendisine merkez yapınca, Bursa'yı oğlu Murad'a vermişti²¹. Böylece “Bey Sancağı” adlı idârî birim oluşmuş bulunuyordu. Osmanlı beyliğinin henüz Batı Anadolu'daki diğer beylikleri kontrol altına almadan önceki topraklarını içine alan bölgede kurulan idârî teşkilât bu şekilde daha belirgin hâle gelmişti. Bursa, İznik, Bergama, Balıkesir, Biga, diğer eski beylik merkezleri yanında, yeni idârî birimler olarak ortaya çıktılar. Osmanlılar Bursa'yı merkez yaptıktan sonra idârî bakımdan buranın sınırlarını genişlettiler. Dolayısıyla orijinal şekli ile Osmanlılar'a has idârî birimi Eskişehir, Karacahisar, Seydigazi, İnönü ve Günyüzü'nü içine alan Sultanönü (Sultanöyüğü) bölgesi²² ile Bursa'nın teşkil ettiği söylenebilir. Daha sonraları diğer beyliklerin ilhâkiyle muhtemelen onlara ait terimler Osmanlı sistemi içine girmiştir. Bu bakımdan Bursa'nın idârî bölgesinin tesbiti özel bir önem kazanmaktadır. Buraya âit elde bulunan en eski Tahrir defteri 1487 tarihli olup sancağın sınırlarını tebârüz ettirir. Bu deftere göre sancak, Balıkesir, Bilecik, Adapazarı, Marmara sahilleri, Bergama'nın bağlı oluşu sebebiyle de Ege kıyılarına ulaşı-

²⁰ Bursa, I. Murad'ın idareciliği sebebiyle Hüdavendigâr sancağı adıyla da biliniyordu. Bey sancağı lafzı bu tabirle aynı zamanda ortaya çıkmış olmalıdır. Bk. F. Emecen, “Hüdavendigâr” *Diyanet İslam Ansiklopedisi* [=DİA] (basılıyor).

²¹ Neşri'ye göre: “Orhan İznikmid'i oğlu Süleyman Paşa'ya verüp Yenice'ye ve Göynük'e ve Mudurnu'ya havâle etmişidi, İznik alınacak, Bursa'yı bir oğlu Murad Han Gazi'ye verüp adımı Bey sancağı kodu” (*Kitâb-ı Cihânnümâ*, I, 46; aynı kayıt Âşıkpaşazâde'de de yer almaktadır: Atsız neşri, s. 120). İznik Osman Bey tarafından uzun süreli bir abluka altına alınmış daha sonra Orhan Bey zamanında 1331 Mart'ında fethedilmişti (Bk. H. İnalcık, “Osman Ghazi's siege of Nicaea and the Battle of Bapheus”, *The Ottoman Emirate*, s. 91).

²² Sultanönü idari teşkilatı için bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BA), *Maliyeden Müdever Defterler* (=MAD), nr. 27; *Tahrir Defterleri* (=TD), nr. 152; TD, nr. 438, s. 219-240.

yor; Beypazarı, Kite, Söğüt, Ermenipazarı, İnegöl, Domaniç, Akhisar, Geyve, Yarhisar, Seferihisar, Atranos, Kepsut, Mihaliçcik, Yenice-Taraklı, Göynük, Akyazı, Gölpazarı, Edincik, Kızılcatuzla, Gönen, Mihaliç, Bergama, Tarhala, Fesleke adlı nahiyelerden teşekkül ediyordu²³. Dikkat edilirse sancağın nahiyelerinin çoğu Osmanlıları'nın ilk elde ettikleri ve bir kısmı da ilk idarî teşkilâtı oluşturdukları yerlerdir. Ancak Bursa Hüdavendigâr sancağının bu hale gelişi, XV. yüzyıl ikinci yarısında gerçekleşmiş olmalıdır. Bundan önce hiç olmazsa Bergama'nın ayrı ve müstakil bir idarî birim olduğu anlaşılmaktadır. Zirâ Quirini'nin 1430'lara ait listesinde Bergama ayrı bir idarî bölüm olarak gösterilmiştir²⁴. Bu durum muhtemelen Karesi beyliğinin derece derece Osmanlı idâresi altına girmiş olmasıyla ilgilidir. Bilindiği gibi Karesi beyliği Osmanlılar'a intikal etmeden önce, ikiye ayrılmış durumdaydı: Balıkesir ve Bergama²⁵. Balıkesir daha evvel Osmanlı idâresine geçince burası sınırlarına müdahale edilmeksizin bir Osmanlı sancağı oldu. XVI. yüzyıla âit Tahrir defterlerine göre Karesi sancağı, Balıkesir, Bigadiç, Sındırgı, Başgelenbe, Kemer-Edremit (Burhaniye), Ayazmend, Edremit, Kozak, İvrindi, Manyas, Fırtı içine alıyordu²⁶. Yahşi Bey'in hâkim olduğu ve bu yüzden Yahşi-ili de denen Bergama ise, Osmanlı idâresi altında ayrı bir idarî birim haline getirilmiş; daha sonra da Hüdavendigâr sancağına dahil edilmişti²⁷. Görüldüğü gibi, Osmanlılar ele geçirdikleri yerleri eski haliyle birer idare bölgesi haline getirme anlayışlarını beylikler temelinde ilk defa Balıkesir yani Karesi'de uygulamışlardı.

Orhan Bey döneminde Karesi'nin ve ardından Ankara'nın²⁸ bir sancak statüsü kazanmasından sonra I. Murad devrinde Germiyan'ın bir kısmının, Hamid ve Tekeili'nin ilhakı gerçekleşmiştir. Ancak bu dönemlerdeki ilhakların gevşek bir bağ halinde olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Zirâ

²³ BA, TD, nr.23; TD, nr. 166, s. 1-125; ayrıca bk. *Hüdavendigâr Sancağı Tahrir Defterleri*, nşr. Ö.L. Barkan-E. Meriç, Ankara 1988, s. 64.

²⁴ Quirini'nin eseri için bk. aşağıda not: 31.

²⁵ Bk. E. Zachariadou, "The Emirate of Karasi", s. 228.

²⁶ Balıkesir'e ait mevcut en eski tahrir defteri XVI. yüzyıl başlarına aittir (BA, TD, nr. 153). Ayrıca bk. M. İlgürel, "Balıkesir", *DİA*, V, 13.

²⁷ Bergama coğrafi olarak Saruhanlı ile Karesi'ye daha yakın, Bursa'ya ise oldukça uzak bir mevkedir. Buna rağmen buranın XV. yüzyılın ikinci yarısında Bursa'yı bağlanma sebebi daha ziyade iktisadî olsa gerektir (Bergama için bk. F. Emecen, "Bergama", *DİA*, V, 493).

²⁸ Ankara 1354'de Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa tarafından Osmanlı ülkesine katılmıştı (M. Akdağ, "Ankara Sultan Alaeddin Cami Kapısında Bulunan Hicri 763 Tarihli Bir Kitabın Tarihi Önemi", *Tarih Vesikaları*, I/18, 1963, s. 368-370).

toprakların büyük kısmı eski bey ailelerine bırakılmıştı. Yıldırım Bayezid döneminde bu gevşek bağ, biraz daha sıkı hale getirilmişse de eski beylerin ahfadı Osmanlı sistemi içinde varlıklarını sürdürüyorlardı²⁹. Bu devrede teşkil edilen merkezî idâre Osmanlı sisteminin tatbikini biraz daha katılaştırmıştı. Yıldırım Bayezid Saruhan, Aydın, Menteşe gibi Batı Anadolu beyliklerini zabtederek buraları birer Osmanlı sancağı haline getirdi³⁰. Her ne kadar bu zikredilen beyliklerin kat'î olarak zabt süreci, II. Murad devrinde tamamlanmış görünmekteyse de, idârî yapıda herhangi bir değişiklik yapılmamıştı. Nitekim 1430'lara ait olduğu anlaşılan ve Osmanlı sancaklarını gösteren bir listede Anadolu'da on altı sancak olduğu dikkati çekmektedir. Bu listede Batı Anadolu'daki eski beyliklerin topraklarını içine alan Menteşe, Saruhan, Aydın, Karesi, Bursa, Biga, Bergama ve Kütahya'nın adları zikredilmektedir³¹. Liste İzmir beyi Cüneyd'in bölgede çıkardığı karışıklıklardan³² hemen sonrasında yansıtması bakımından da ilginçtir. Bu şekilde II. Murad'ın saltanatının ilk dönemlerinde Batı Anadolu'da sancak sisteminin yerleşmiş olduğunu söylemek mümkündür. Saruhan sancağı bu çerçeve içinde incelenirse, şöyle bir durum ortaya çıkar: Kroniklerden ve Vakıf tahrir defterlerinden elde edilebilen bilgilere göre, Saruhan beyliği Yıldırım Bayezid döneminde sulh yoluyla Osmanlı idâresine girmiş ve bu sırada Saruhan beyi Hızırşah'a Demirci tarafları bırakılmıştı. Yıldırım Bayezid, Hızırşah'a bırakılan yerler hâric, Saruhan'ı Karesi ile birleştirerek oğlu Ertuğrul'a "sancak" olarak vermişti. Timur hâdisesi sonrasında diğer beylikler de olduğu gibi Manisa tekrar Saruhanoğulları'nın eline geçmişse de Çelebi Mehmed buraya yeniden hâkim olmuş, bu defa Saruhan'a merkezden bir idâreci yollanmıştı. Bu şahıs ise, Timurtaşoğlu Ali Bey'dir. Börklüce, Torlak Kemal ve Cüneyd Bey olayları sonrası iyice bozulan nizam karşısında hanedanın bir temsilcisinin burada ikametini kararlaştırılınca, II. Murad'ın oğlu Alaeddin sancak beyi olarak tayin edilmiş, böylece Saruhan bir şehzade sancağı haline gelmiştir³³. Ayrıca burası

²⁹ I. Murad devrinde beyliklerin çoğu Osmanlı vassali durumuna gelmişlerdi, doğrudan Osmanlı toprağına katılan yerlerde de eski bey aileleri mülklerini ellerinde bulunduruyorlardı (Bu konuda Germiyan örneği için bk. M.Ç. Varlık, *Germiyan oğulları Tarihi*, Ankara 1974).

³⁰ Saruhan için bk. F.M. Emeçen, *XVI. Asırda Manisa*, s. 20-21; Aydın için, H. Akın, *Aydınoğulları Tarihi*, s. 56-63, 84 vd.; Menteşe için, P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 78 vd.

³¹ Bu liste Venedikli Lauro Quirini tarafından verilmektedir ve idarî teşkilatı bütünüyle gösteren ilk metinlerden biri olma özelliğine sahiptir (Bk. E. Zachariadou, "Lauro Quirini and the Turkish Sandjaks, ca 1430", *Journal of Turkish Studies*, XI, 1987, 239-247).

³² Cüneyd Bey için bk. F. Emeçen, "Cüneyd Bey", *DİA*, VIII, 122.

³³ Bu konuların etraflı tasviri için bk. F.M. Emeçen, *XVI. Asırda Manisa*, s. 19-25.

gibi diğer bazı eski beylik merkezlerine yine şehzadelerin sancakbeyi tâynini, hanedan ile eski beyliklerin önde gelenleri ve halkını yakınlaştırmada, tepkileri dengelemede önemli rol oynamış olsa gerektir. Böylece eski beyliklerle bütünleşme sürecinde hanedanın meşruiyeti ve tanınması amaçlanmış oluyordu.

Bu çerçevede karşımıza çıkan mühim bir konuyu, Yıldırım Bayezid döneminde kesinleşmiş görünen idarî teşkilatın tesisindeki ölçülerin ve bunda beyliklerin eski yapılarının rolü oluşturmaktadır. XV. ve XVI. yüzyılda yapılan ve Batı Anadolu'daki Osmanlı sancaklarının, dolayısıyla da eski beylik topraklarının durumunu aksettiren Tahrir defterlerindeki karineler, bu hususta birtakım ipuçlarının tesbitine imkân vermektedir.

Tahrir sisteminin timar, vakıf, piyade ve müselleme teşkilatının ana birimlerini aktaran verilerine göre, eski beyliklerin hemen hemen herhangi bir sınır değişikliğine bile uğramaksızın "sancak" itibarı edildiği söylenebilir³⁴. Osmanlılar bu beylikleri kendi topraklarına kattıklarında, o sıradaki coğrafi sınır ve haliyle, yapısını pek bozmaksızın kendi sistemlerine entegre ettiler. Aslında bu Osmanlılar zaviyesinden konuya yaklaşımı ifade eder; halbuki beylikler zaviyesinden bakılırsa ilk idarî birimin unsurları bu şekilde Osmanlı sistemine girmiştir denilebilir. Beyliklerin birer sancak haline getirildikleri nazarı itibarı alınır, bunların herhangi bir yeni düzenlemeye tabi tutulmaksızın Osmanlı idâresinde bütünleştirilmiş olduğu anlaşılacaktır³⁵. Hatta o kadar ki beylikler devrinden kalma olduğu anlaşılan birtakım idarî tabirler, onların timar sistemini yansıtan terimler olduğu gibi Osmanlı sistemine aktarılmıştır. Nitekim yukarıda da bahsedildiği vechile, zikredilen kaynaklardaki tabirler kullanıldığı gibi Tahrir defterleri de eski dönemlerden kalma olduklarına şüphe olmayan idarî birim nitelendirmelerini ifade eden terimlerle doludur. Basit bir örnek vermek lazım gelirse, "divan", "bölük", "tır", hatta "vilâyet", "zeamet" terimleri, nahiyeye ve onun alt birimleri şeklinde veya askerî birliği gösterir tarzda ilgili defterlerdeki yerlerini almışlardır³⁶. Burada sözü

³⁴ Elde bulunan tahrir defterleri bu konuda belirleyici olmaktadır. Erken tarihli defterler arasında Aydınli defterleri özel bir önem kazanmaktadır (Bunun için bk. H. Akın, *Aydınöğulları Tarihi*, s. 127 vd.).

³⁵ Aydın bu konuda güzel bir örnektir. Tarihî topografyası çok iyi bilinen bu beyliğin durumu ve Osmanlı sonrası teşkilatı için bk. H. Akın, *aynı eser*, s. 84-91; F. Emecen, "Aydın", *DİA*, IV, 236-237.

³⁶ Mesela Bolu ve Ordu yöresinde divan, bölük tabirleri geçer. Bu bölgeler konar-göçer Türkmen cemaatlerinin iskânına sahne olduğundan onların eski yapıları ile ilgili terimler, idarî

edilenler tımar sisteminin idarî parçalarını yansıtmaktadır; kadılık ve niyabet bölgelerini ifade eden “kazaî” terimler ayrıca bunların üzerine yerleştirilmiştir. Hatta ilk defterlerde askerî bir üniteyi belirten “nahiye” terimi, zaman zaman hem askerî ve hem de kazaî bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır³⁷.

Söz konusu beylikler Osmanlı idâresi altında sadece eski sınırlarını değil adlarını da korumuşlardır. Germiyan dışında, Saruhan, Karesi, Menteşe, Aydın bunun en güzel örnekleridir. Daha sonraları bunlara Karaman ve Dulakadır eklenecektir. Bunlardan yukarıda hakkında bahsedilen Karesi dışında, Aydın ve Saruhan ele alınır, her iki beyliğin iltihakından sonra sancak statüsü kazandıkları, buralardaki şehir, kasaba, köy gibi iskân merkezlerinin aynı idarî çerçeve içinde korunduğu görülecektir. Sancak karşılığı “il” tabiriyle de ifade edilen bu iki idarî birimden Aydın, XV. yüzyılın ortalarına âit tahrir göre, Birgi, Tire, Güzelhisar, Sultanhisarı, Arpaz, Bozdoğan, Kestel, Karacasu, Ayasuluk, İzmir, Karaburun, Çeşme, Seferihisar, Urla, Köşk ve Nazilli'den ibaret bir bölgeyi içine almaktadır³⁸. Bu durum Aydınoğlu beyliğini aynen yansıtmaktadır. Saruhan için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Bu beyliğin hudutlarının tahrir defterlerinin verilerine göre, Foçalar'dan Nif, Demirci, Bergama hattı ve Gediz nehri boyunca Alaşehir'e kadar uzanan bölgeyi kapsadığı tesbit edilmiştir³⁹. Bu özellikler ufak-tefek farklılıklarla diğer beylikler için de geçerlidir⁴⁰. Dolayısıyla bu kayıtlardan hareketle

bir mahiyet kazanmış görünmektedir (Ordu bölgesinde divan, bölük, niyabet, geniş gibi terimler için bk. B. Yediylüz, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985, s. 41-50; Bolu için BA, TD, nr.88; Kayseri için BA, MAD, nr.20; tür terimi için bk. BA, TD, nr.47 ve nr. 61; zeamet lafzının idarî bir mahiyet kazanması için bk. Z. Arıkan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamid Sancağı*, İzmir 1988, s. 42).

³⁷ İlk tahrir defterlerine bakıldığında “Sancak-Vilayet-Nahiye” şeklinde bir sınıflandırma ortaya çıkmaktadır. Bu tür defterler tımar sistemini yansıttığı için nahiye temel birim olarak önem kazanmaktadır. Kaza veya niyabet terimleri, kadının yetki sahasını içine almakta olup tımar sisteminin idarî bölünmesiyle ilgisi yoktur. Ancak nahiye kadınların yetki sahalari içinde temel birimlerden biridir. Kaza-Nahiye üst ve alt birim oluşması keyfiyeti ise XVI. yüzyılda gerçekleşmiştir denilebilir. Zamanla bu durum daha bariz hale gelip iyice yerleşmiştir. Vilayet, nahiye sisteminin açık olarak görüldüğü defterler için bk. BA, TD, nr. 1/1 m (Aydın), TD, nr. 14 (Teke-ili); TD, nr. 213 (Hüdavendigar); ayrıca bk. H. İnalçık, *Hicri 835 tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara 1954, bk. metin; B. Yediylüz, *Ordu Kazası*, s. 38, tablo 1 a.

³⁸ Aydın'ın Fatih Sultan Mehmed dönemine ait ilk defteri, BA, TD, nr. 1/1 m.'dedir. TD, nr. 8 ise XV. yüzyıl ikinci yarısına aittir.

³⁹ Bk. F.M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa*, s. 10-13.

⁴⁰ Mesela Kütahya için bk. M.Ç. Varlık, “XVI. Yüzyıl Osmanlı İdarî Teşkilatında Kütahya”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, II (1987) 225-239 (II. Bayezid devrine ait defterlere göre, Kütahya'nın Kütahya merkez olmak üzere, Şıhlı-İşıklı, Homa, Uşak, Lazkiye-Denizli, Güre-Selendi, Kula, Eğrigöz, Gediz, Simav, Honaz gibi idarî bölgelere ayrıldığı zikredilmektedir). Muğla, Çine, Milas, Peçin, Pürnaz, Bozöyük, Balat, Mekri, Mazun, Tavas bölgelerini içine alan Menteşe

Batu Anadolu Türkmen beyliklerinin tarihî topografyasını tesbit ve tayin etmek mümkündür.

Burada hemen hatıra, Osmanlılar'ın ele geçirdikleri beylik topraklarını yeni bir idâre sistemi içine niçin almadıkları suali gelmektedir. Bunda en önemli sebep Osmanlılar'ın takip ettikleri fetih siyâseti olmalıdır⁴¹. Aynı dile, kültüre ve inanışa sahip beyliklerin ilhakı katı bir savaş ortamı ve -Karamanoğulları istisna edilecek olursa- büyük bir direniş ile karşılaşmamıştır⁴². Bunu temin etmek için Osmanlılar'ın bey ailelerinin hukukuna riayet edip onların mülklerini muhafaza ettikleri, birçoğunu da timar sistemi içinde tedricen eritme siyaseti izledikleri, böylece yerli halkın tepkilerini dengelemeyi amaçladıkları söylenebilir. Bu siyasetin bir tezâhürü de beyliklerin idârî yapılarının korunması olmuştur. Böylece ani uygulamalarla yerleşik sistemi alt-üst etmeyip son derece pratik ve aynı zamanda pragmatik bir yaklaşım ve anlayış tatbik edilmiştir. Muhtemelen beyliklerin adlarının dahi değiştirilmemesinin altında bu hassasiyet yatmaktadır. Timar sisteminin ve idârenin iyice yerleştiği, eski hassasiyetin kaybolduğu devirler de ise bu tabiiyet bir "kanun-ı kadîm" hususiyeti kazanmıştır. Ana temalarıyla değinilen bu konunun ayrı bir araştırmayı gerektirdiği de belirtilmelidir.

İçin bk. BA, TD, nr.47 ve nr. 61; Hamid için bk. Z. Arıkan, *Hamid Sancağı*, s. 42'deki liste. Öte yandan oldukça geç bir dönemde Osmanlılar'a intikal eden Dulkadir vilâyeti, önceki uygulamalar açısından tipik bir misaldir. Şehsüvaroğlu Ali Bey'in idamından sonra buraya doğrudan merkeze bağlı idareciler tayin edilince, adı Dulkadir vilayeti olarak kalmış, burası iki liva haline getirilmiş, fakat önceki durumundan fazla bir değişiklik yapılmamıştır (Bk. 1522-1523 tarihli defter: BA, TD, nr. 124). Keza Dulkadirli timar sahipleri yerlerini korumuşlardır.

⁴¹ Bk. F.M. Emecen, "The Ottoman Policy of Conquest of the Turcoman Principalities of Western Anatolia with Special reference to Sarukhan Beyliği", *The Ottoman Emirate*, s. 35-40.

⁴² Beyliklerin önce vassal hale getirilip sonra ilhak edilmesi ardından da yeni idare sisteminin tatbiki, hiçbir karşı tepki görmemiştir denemez. Özellikle halk kesiminden ziyade hukuklarına riayet edilse dahi, bey aileleri ve gayri memnun beylik aristokrasisinin sebep olduğu karışıklıklar zaman zaman görülmüştür. Nitekim Yıldırım Bayezid'in Batu Anadolu'ya yönelik gerçekleştirdiği birkaç sefer, Timur hadisesi sonrası yeniden ihya edilen beyliklerin Çelebi Mehmed tarafından kontrol altına alınma çabaları, bir kısmının II. Murad döneminde kesin olarak ilhakı bu konuda örnek olarak ileri sürülebilir. Hatta Fâtih zamanında bile bu gibi hareketlerin varlığına dair kaynaklarda bilgiler mevcuttur. Öte yandan Saruhan ve Aydın bölgesinde, idarenin yeni tesis edildiği sıralarda çıkan Börklüce ve Torlak Kemal hareketleri daha ziyade konar-göçer guruplar ve eski beyliklerin ahfâdının da rolü ile alevlenmiş, bilhassa bu sonuncuları, Cüneyd Bey isyanında daha etkili olmuşlardır. Ancak bütün bunların halkın kuvvetli desteğini görmediği, söz konusu karışıklıkların çok zorluk çekilmeden bertaraf edilmiş olmasından anlaşılmaktadır.

